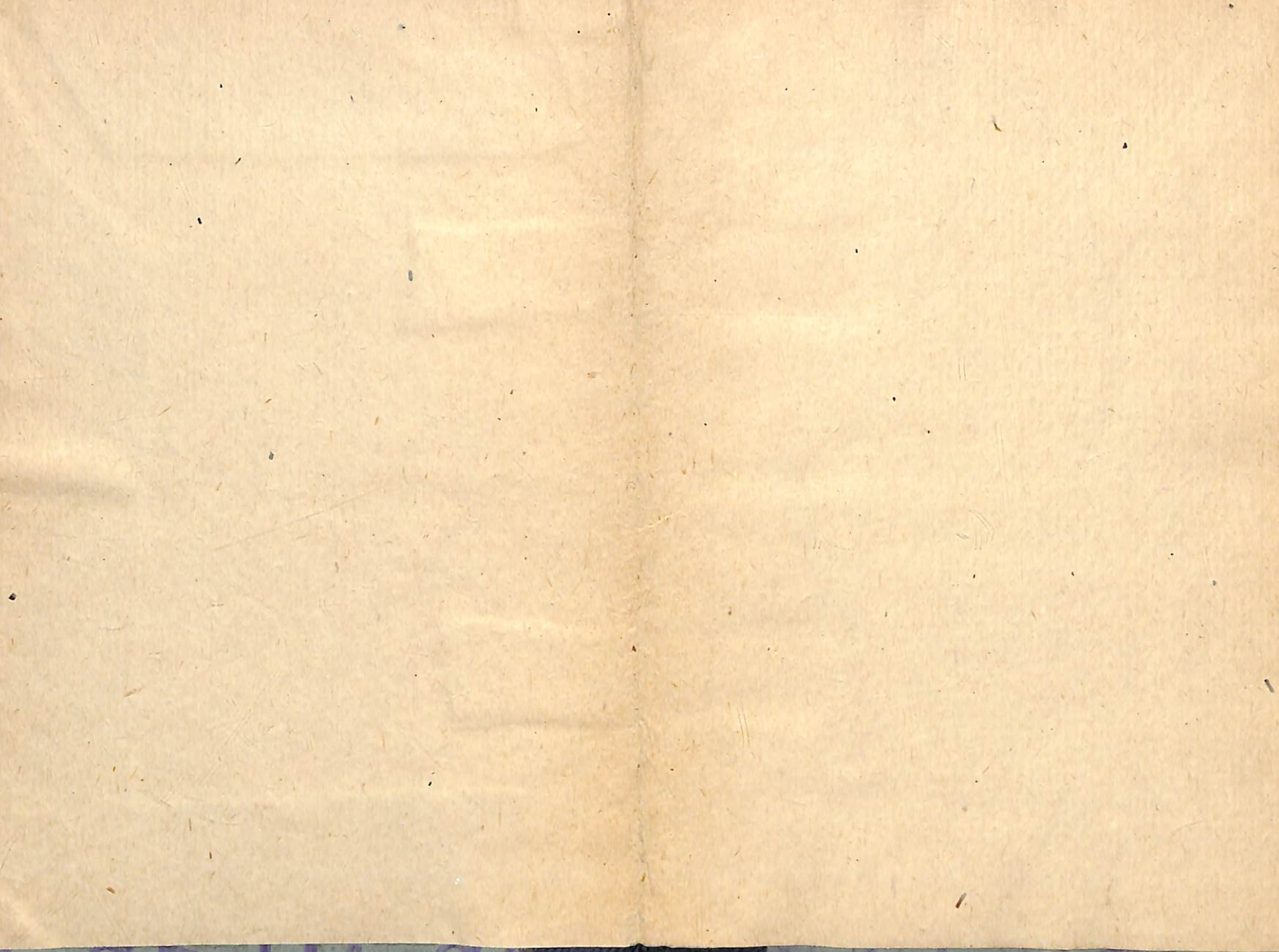

ԱնՏրոխի պարզաձև
Օրգանաբանական իմ
թանգարանի համար

1880

891.99

S-31

ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆ

ԻՄ ԹԱՂԻՍ ՄԷՉ

ԳՐԵՑ

ՇՍՐԴԵՍՆՑ

Pourquoi mon cœur bat-il si vite?
Qu'ai-je donc en moi qui s'agite,
Dont je me sens épouventé ?
A. DE MUSSET, *La nuit de mai.*

ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒԳՈՒԼԻՍ
ԱՐԱՄԵԱՆ ՏԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
1880

6 NOV 20

ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆ

891.99
5-336
ly

ԻՄ ԹԱՂԻՍ ՄԷՉ

130

ԳՐԵՑ

ՇՍՐԴԵՍՆՑ

Pourquoi mon cœur bat-il si vite?
Qu'ai-je donc en moi qui s'agite,
Dont je me sens épouventé ?
A. DE MUSSET, *La nuit de mai.*

1840

ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒԳՈՒԼԻՍ
ԱՐԱՄԵԱՆ ՏԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
1880

58137 59.

11

SEP 2013

U.S. POSTAGE

POSTAGE

906

U.S. POSTAGE

POSTAGE WILL BE PAID BY ADDRESSEE

POSTAGE WILL BE PAID BY ADDRESSEE

U.S. POSTAGE

1000

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Յ Օ Ս

~~~~~

Ս Յ Ս Ս Ս Ս Ս Ս

Իմ Նախաբանս, եւ իմ վերջաբանս, բառ մ'եմ իրայն:
Ո՞րն է այդ բառն:

ԴՊՐՈՅ:

Շ Ա Ր Ժ Ե Ա Ն Ց

Հասցիւղցի

Պետիկրատ, 7 Մայիս 1880.

Շ Ր Ջ Ա Գ Ա Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ի Մ Թ Ա Ղ Ի Ս Մ Է Ջ

Ա

Մ Ե Ր Տ Ո Ւ Ն Ն

Տուներ կան, որք ճարտարագիտական գոհարներ են, եւ արժան, հեռեւարար, երկար եւ ճարտար նկարագրութեան. տուներ կան, որք ուխտագնացութեանց առարկայ են այսօր, զի վեհ արանց ճնարան եւ բնակարան եղած են. տուներ կան, օժտուած արուեստից ու գեղարուեստից հրաշակերտներով, որք բանաստեղծներ կը ներշնչեն եւ իմաստասէրներ կը լուսաւորեն:

Այլ տեսակ ազարաններէն ու բնակարաններէն չ'է մեր տունն:

Ազարէն մերթ ընդ մերթ կը խոնարհին մեզ այցել մեծ մարդիկ, այլ մեծ մարդու մը խանձարուր քաղուած եւ կամ մեծ մարդոց կեանք անցած չ'են այս տան մէջ: Նախաստեղծ ամուլից նման մերկ են մեր որմունք եւ մեր ձեղունք: Տունն ալ, անարուեստ

եւ անգարդ , կը թրթռայ զերդ տերեւ , ոչ այնքան հնամի թէ եւ , — դօսացեալ յառաջ քան ժամանակն , աւսլ , դարուն երիտասարդներուն նման . . . :

Բարէբախտաբար , երկին կ'երեւի մեր տան երեք կողմէն ալ . այլ ծով եւ ոչ մէկ կողմէն , եւ ոչ մէկ յարկէն կը տեսնուի դժբախտաբար . սպտառ մ'ալ հող ունինք տան ետին , ուր քանի մը ծառատունկներ կը բարձրանան , քանի մը հաւեր կը կտկտան ու քանի մը կատուններ կը դարանին — որսալ երկինից թռչուններն , որք մերթ կ'իջնան մասնակցիլ հաւուց խնճոյքին : Այս կատուններն իմ մտացս անհամար խոհեր , այս երկինն իմ հոգւոյս անվարձան երազներ , ու , սիրուհւոյ մը նման , ծովուն հեռաւորութիւնն ալ իմ սրտիս ամենախորին տրամութիւն կ'ազդեն . . . :

Երեք սեւազգեստ կանայք , — որք ակամայ Մագպէսի խորհրդաւոր կիներն ինձ ի յուշ կ'ածեն . երեք երիտասարդք , — որք արդէն ժողովօղին վերջին բառն արտասանած են . ահա տանս մէջ իմ բնակակիցներս : Սպասաւոր մ'ալ ունինք , Բարսեղ աղբար , որ ամանորին կրկին կ'ուրախանայ , զի տարին կը նորի , զի իր անուան տօնախմբութիւնն կը կատարուի , — եւ մանաւանդ զի սարգեւ կ'ընդունի . . . :

Ահ , մանուկ մը չը կայ մեր տան մէջ , եւ անտարակոյս այս է մեծագոյն պատճառն իմ ամենամեծ տրամութեանս . . . :

Մանուկ մը . . . Եւ այդ կակամն , այդ աղաղակն , այդ ցնձագին ճիչն , այդ հրեշտակային ժպտան , այդ տկարութիւնն , այդ զօրութիւնն հողին մարդուն կը պահեն արթուն զուարթուն : Այդ սպա-

կանութեան մէջ սուրբ , այդ տխրածութեան մէջ մեծ , այդ մերկութեան մէջ շքեղ , անասնութեան եւ աստուածութեան յանդ այդ էակն , ոյր աշուկներն ու սրունքներն կը սրբես , ոյր թաթիկներն ու տոտիկներն համբուրես , որ քաքա կը ձայնէ քեզ , եւ ում ճաճն կը ցուցնես . . . , որ կ'ուղէ բռնել կրակն , եւ ում տատարակ մը կը ներկայացնես , որ թռչիլ ըզձայ , եւ ում քայլել կ'ուսուցանես , որ թռչնոց լեզուով հարց առնէ քեզ , եւ ում մարդկան բարբարիկ լեզուով կը պատասխանես , այդ նկուն եւ միանգամայն անհուն էակն , այո՛ , սիփփիչ , ուսուցիչ , լուսաւորիչ մ'է քեզ համար :

Մանուկ , օրրան : Մանուկն յուշարար է մարդոյն՝ մեծութեան . օրրանն հեռի պահէ տապանէն ըզմարդն : Հայրեր անտարակոյս առաւել կը խորհին մարդոց բարօրութեան . ու դուն ուրեք հայրեր կ'ըլլան անձնատապան :

Այո՛ , ամեն տան պարտեզ մը հարկ է , ամեն երիտասարդի ընկերուհի մը հարկ է :

Թիթեռնիկն անվրէպ պիտի դայ պարտիզին , եւ մանկիկն օրհնեալ ամուլին . Յօղն պիտի իջնայ ծաղիկին , ու երանութիւնն ընտանիքին . . . :

Բ

Պ է Շ Ի Կ Թ Ա Շ

«Ո՛վ երջանիկ իւսկիւտար ,» կ'երգէր Մկրտիչ Պէշիկի աշխատան : Չը գիտեմ Պէշիկի աշխատան երջան-

կութիւնն, այլ պիտի հռչակեմ իր գեղեցկու-
թիւնն:

Գեղեցիկ է Պէշիկթաշ իր Պօսֆորական կապու-
տագեղ երկինով, եւ իր արգաւանդ գալարազարդ
ու ծաղկազարդ երկիրով:

Գեղեցիկ է Պէշիկթաշ իր յոգնաթիւ հանդուեա-
ւոիւ սրալատներով ուր հաւրչներ արքայից ու ար-
քայորդւոց համար կը մարմնանան, եւ իր տաճար-
ներով ուր հրեշտակներ մաքուր հագւոց կերեւնան.
Տաճար հոգւոց պէսակէք . . . :

Գեղեցիկ է Պէշիկթաշ իր երկնաբերձ սպիտակ փ-
շաբէներով ու սգաստուեր սեւ նոճիներով, ոյց «հո-
վանւոյն ներքեւ միթէ խուն ինչ հեշտագոյն է
մահուան քունն:» (*)

Գեղեցիկ է Պէշիկթաշ իր Ըխլամուբով, ուր թրու-
չունք իրենց գեղգեղանօք եւ թրքուհիք իրենց
գիւթիչ նայուածօք՝ հեշտութեան եւ յուսահա-
տութեան, անմահութեան եւ մահուն միանգա-
մայն յորդոր կարդան մարդուն:

Գեղեցիկ է Պէշիկթաշ իր սլարարտ արօտներով,
իր պտղառատ անդատտաններով, իր ֆուլաբներով,
իր շէլէփներով, ու իր Մարգարի պարտէղով, որ
երկրաւոր դրախտն է Պէշիկթաշին, ուր չար ու
բարի պտուղն նախ ճաշակած է Պէշիկթաշին. — այն
Մարգարի պարտէղն, ուր ոմանք օղիով կ'արբենան,
ոմանք սիրով եւ ոմանք բնութեան վեհ ներդաշ-
նակութիւնով:

Գեղեցիկ է Պէշիկթաշ որ իր դէմ ունի խորհրդ-
գաւոր Գրգ-Գուլէսին, եւ իր ետեւ ունի խոր-

(*) Ուկո Փօսֆօլօ:

հրդաւոր Ելլորգ-Քէօզքին, — ոյր արքայական ե-
րած շտութիւնն ամեն երեկոյ Նէպօլոյ կը փոխէ
Պօլիսն . . . :

Կը վերջանայ երած շտութիւնն, այլ չը վերջանար
Պէշիկթաշի գեղեցկութիւնն ու ներդաշնակութիւնն:

— Գիլչերն հասած է. նաւամատոյցն իջիր, նաւակ
մը մտիր, ու դէպ ի վար թիավարէ. — Տօլմա-Պահ-
չէի պալատն . . . ինչ գեղեցիկ է. հոգի ունին այդ
քարերն. կը խօսին, ու կը խորհին այդ մարմարներն.
— Ո՛հ, այս պալատ չէ, Պալեան Նիկողոս ինք է . . . :

— Թիավարէ դէպ ի վեր. — Ո՛վ է այն որ կ'երա-
զէ պրերակաց ու կոհակաց մէջտեղ. ոտքերն աղի,
գըլուխն օսկի. ու հուր ու ջուր. ու սքօղ ու շոգ-
անձայն ու ձայն . . . — Պալատէն աւելի վեր բարձ-
րացուր աչերդ. կը նայիս մահիկն նիհար, ու կորա-
մէջ, ու դալիադէմ, որ կը նայի Չըրաղանի շնաշ-
խարհիկ պալատին. ճարտարապետն ինք է, հիւժ-
եալ Յակոբ Պալեանն է . . . :

Ու հառաչես, ու կողկողէ կոհակն, ու հեծէ սո-
խակն, ու հծծէ գեփիւուն . . . :

Ու կը սիրիս, ու կը տիրիս, ու կը թմրիս . . . :
Ա՛հ, թէ զարթնուիր զուարթնոյ մը ծոցն . . . :

Պ

Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ի Ն

Պէշիկթաշի մէջ երեք մզկիթներ կան, երկու ե-
կեղեցիներ Յունաց, եւ եկեղեցի մը Հայոց:

« Գերեզմանն անձածկոյթ եկեղեցի մ'է . » դրած է Խաչատուր Միսաքեան : Թուրքերն եւ Յոյներն ալ արդեօք այնպէս խորհելով, միմեանց մօտ հաստատած են անգործարան ու դամբարան : Միայն Հայոց գերեզմանատունն է թաղէն դուրս մնացած, եւրոպական գոյանի սովորութեան համեմատ : Սակայն Հայոց դժբախտութեան համար, որպէս ամեն կողմ Պէշիկթաշին, Հայոց մեռելատան մօտ ալ պալատ մը բարձրացուցին. — եւ թաղաւորք ամեն մահկանացուներէն նուազ կ'ախորժին մահուան տեսարանէն : Արդ, ոչ ստիպ ամերէ ի վեր, մեր թաղի մեռեալք ալ Յէրեզիւղ կը թաղուին, միայն թէ կտակ ըրած չ'ըլլան աւելի հեռի տարուիլ : Հողին հանգիստն ամեն տեղ նոյն չէ, սիրելեաց մօտ հանգիստն աւելի քաղցր է . . . :

Կը սխալիմ արդեօք, անուանելով Պէշիկթաշի Ս. Աստուածածնայ եկեղեցին փոքրիկ զլուխ գործոց մը ճարտարապետական : Գոգցես թէ Տիրամայրն ինք ներշնչած ըլլայ ճարտարապետն, կամ թէ դշխայն երկնից իր երկրաւոր տան յատակագիծն ինք անձամբ գծած եւ ճարտարապետին գծասեղանին վրայ դրած ըլլայ քնոյն մէջ, — որպէս արեւելեան եւ արեւմտեան մեծակառօյց եկեղեցեաց ոմանց համար նմանօրինակ հրաշալի վէպեր կ'աւանդուին :

Գուզկունճուգի եկեղեցւոյն հետ կոստանդնուպօլսոց միակ գմբէթայարդ եկեղեցին է մեր տաճարն : Խորհրդաւոր է մանաւանդ խորանն . մեծփայլուչ, աննման է խորանն . սակիով ու միւռնով օծուած, ստուերով սքօղուած ու լոյսով ողորուած,

երկնաւոր թագուհւոյն, սրբուհւոց սրբուհւոյն արժան է խորանն, ուր, գիրին Յիսուս մանուկն, կը գահակալէ Տիրամայրն, տիեզերաց ժպտն, ստուերի մէջ ծածկեալ, ստուերի մէջ գեղափայլ :

Այլ ոչ այդ աղօտ աղու պատկերն, ոչ գոհարն, ոչ սակին, ոչ աստուածամայրն ոչ աստուածորդին այնքան կը դրուեն ակնտողիդ, հողիդ, որքան . . . այն ԱԶԲՆ, որ խորանին բարձրէն կը քննէ մինչեւ խղճմտանայգ խորերն . ոչ քննէ զբնիկանս : Եհովան է, Սինա լեռան փայլատակմանց մէջ երեւեցող եւ սրտացող ահաւոր Աստուածն է, ԱՐԳԱՐՆ է այն, ՈՐ ԷՆ, եւ ոյր օրէնքն են ակն ընդ ական եւ ատամն ընդ ատամն :

Այդ ամենատես, ամենաթափանց, ամենաքննին ԱԶԲՆ, ու քերոբէներ, ու մարգարէներ, եւ առաքեալք, եւ աւետարանիչք, Յովհաննէս Մկրտիչ, Գրիգոր Լուսաւորիչ ըզքեւ շուրջ բոլորեն, ակնդէտ քեզ հային, ու թուի իմն թէ համար ի քէն պահանջեն արարողք ամեն : Արդարեւ ահեղանման բան մը կայ այդ պատկերներուն մէջ, որք ամեն եկեղեցիէ աւելի մեծախումբ, մեծամարմին եւ մեծարարաւ են այս տաճարին մէջ : Պատկերհասն արդեօք ճանչցած է Մուրիյոն . . . :

Աւագ հինգշաբթի ցերեկ եւ աւագ ուրբաթ գիշեր մանաւանդ վեմ է Ս. Աստուածածնայ եկեղեցին : Արեւուն, անհամար կանթեղներուն ու ջահերուն, եւ սրբոց ու սրբուհեաց հոգւոց հրաշափայլ լոյսն, լոյսն նիւթական եւ լոյսն աննիւթական, աւագ հինգշաբթի ցերեկ եկեղեցին կ'ողորեն միարան : Աւագ ուրբաթ գիշերն, այդ պատկերաց ստուերք ու բոլոր ստուերք Աստու-

ծոյ տան, յաւելնալով ընթերցուածոց տխրութեան, եւս առաւել թանձր առնեն սեւ գիշերուան խաւարն, եւ տխրագոյն եւ ահեղագոյն եւս առնեն տաճարն: Ո՛ր վեհութիւն կրօնին...:

Քահանայք, այս եկեղեցւոյն մէջ, փոքրաթիւ եւ մեծաւ մասամբ տղէտ են: Երգեցիկ մանկունք ընդհանրապէս սուրբ բանից ու տաղից արժան էղանալու երգել կարօղ չ'են: Քարոզիչն, իտրէն եւ պիսկսպոս, բանաստեղծ մատենագիր, ազգային ամենամեծ գրագիտաց մին, նշանաւոր քարոզներ կը խօսի ժողովրդեան, որ ընդհանրապէս պանդուխտ աշխատաւորներէ կը բաղկանան: Գեղեցիկ եկեղեցի, գրագէտ քարոզիչ, տղէտ քահանայք, տղէտ հաւատացեալք, — եւ թերեհաւատ, եւ անհաւատ հաւատացեալք...:

Զի կան, որք եկեղեցի կ'երթան, կ'աղօթեն, սուրբ գիրք ու քարոզ կը լսեն, կը խոստովանին ու կը հպարդուին դրեթէ մեքենանման, առանց լաւ գիտնալու թէ ինչ կ'ընեն. — եւ այս մեծամասնութիւնն է: Կան որք եկեղեցի կ'երթան, եւ ոյց մտաց մէջ հաւատ եւ անհաւատութիւն սկսած են իրենց մարտն. մարտ աղէտաբեր կամ կենսաբեր, ըստ պարագայից: Կան որք եկեղեցի կ'երթան սովորութեամբ, կամ ստիպմամբ, կամ կեղծաւորութեամբ, կամ ազգասիրութեամբ, թէ եւ այդ մարդկան համար Աստուած ամեն տեղ է, եւ մանաւանդ բնութեան ծոցն է. Dieu dans la nature. Կան ալ ունայնամիտ, անմիտ անձինք, որք զարդ ցուցնել կամ զարդ դիտելու համար կ'երթան եկեղեցի.

դոցա խորանն է վերնատունն, դոցա աստուածն է զուարճութիւն...:

Եւ այդ դատապարտութեան, արգահատութեան արժան էակաց թիւն օր աւուր, աւաղ, կ'աւելնայ, կը ստուարանայ: Թեթեւամտութիւն եւ ապականութիւն ամենուրեք իրենց հետ կը տանին, պաշտօնատանց մէջ, ընտանեաց մէջ, եկեղեցւոյ մէջ: Ընդհանրապէս ֆրանսերէն կը խօսին այդ պարոններն, ու ոչ լեզու մը լաւ ուսած են, մանաւանդ իրենց մայրենի լեզուն. անկրօն են, ու ոչինչ երբեք ուսումնասիրած են, ոչ կրօն, ոչ ազգ, ոչ պարտք ոչ իրաւունք, ոչ հայրենիք ոչ ընտանիք: Ոչ անցեալի վրայ լըջօրէն կը խորհին, ոչ ներկայի վրայ, ոչ ապագային վրայ. ոչ Աստուծոյ են ոչ մարդոյ, ՚ի մի բան:

Գուք կը տագնապիք, եկեղեցականք, երբ կը տեսնէք երիտասարդութիւնն ճարակուած անկրօնութեամբ. իսկ ես տագնապելով կը տագնապիմ, սրտմելով կը տրտմիմ, արտասուելով կ'արտասուեմ՝ տեսնելով երիտասարդութիւնն ընդհանրապէս վարակուած անբարոյականութեամբ: Բարոյապաշտ մարդն, աստուածապաշտ ալ չ'ըլլայ, միշտ իր նրմանեացն օգտակար է. մինչդեռ անբարոյական մարդն, իբրու ժանտախտ, ընկերութեան վնասակար է, թէ եւ ամեն օր եկեղեցի երթայ, պատկեր համբուրէ, մամ վառէ, ծով պահէ, խոստովանի եւ հաղորդուի ամեն տաղաւարի, վարձ սրբոց կարդացած ըլլայ, եւ Սաղմոսն ու Կտակարանն գոց գիտնայ:

Այսպէս խօսելով, ս' կրօնաւորք, չ'եմ ես սպառ-

նար եկեղեցին փակել, այլ՝ զայն ընդարձակել. չ'եմ՝ մտարերեր ուրանալ Աստուած, այլ ընդլայնել Աստուած, որպէս խնայաստէր մը (*) կ'ըսէ:

Գ.

Դ Պ Ր Ո Յ Ն

Տղայ էի, երբ օր մը Պալեանց տունն դացի, եւ անդ մանկամարդ երկու կանայք տեսայ:

Գէր էր մին, քաղցր էր, ու գրաւէր՝ մայրութեան, մանկութեան համար նա ծնած ըլլալ թուէր՝ մանկանց վրայ գուրգուրալու, մանուկներ գիրկն առնելու, մանկանց գիրք ու գրիչ բռնել տալու համար թուէր նա ծնած ըլլալ: Միւսն . . . ինք զեռ մանուկ էր . . . այնքան փոքրիկ, այնքան բարակ, այնքան աղուոր, այնքան աղու էր այն կինն, — այնքան երկնային . . .:

Այդ երկու չնաշխարհիկ էակք, երկու ազնուական անզուգական երիտասարդաց յաւէտ երկրպագութեան աւարկայք, կենաց գարնան մէջ իբր յօժարակամ թողին աշխարհ, ու հայր, ու մայր, ու սիրահար, ու գոհար, ու թագ, ու պսակ, — « իրենց սպիտակ ստինքն վարդ բերանի մը » զուր սպասելէ յետոյ . . . (**):

Իհմզէ Հանրմի դադաղին ետեւէն գացին հե-

(*) Տխոօ:

(**) Մանկիկ մը գիրկն, պատկերն հանել տուած է Մաքրիկ Հանրմ. . . :

ծեծագին բանաստեղծք ու բանաստեղծութիւնք, ոյց մէջ ապրած, այսինք երազած էր աշխարհիս ամենէն բանաստեղծական էակն: Իսկ Սարգիս Պալեան իր սիրելւոյն անմահ մահարձան մը կանգնեց. — Մաքրուհեան վարժարանն:

Չորս կողմէն ալ լոյս կ'ընդունի Պէշիկթաշի Մաքրուհեան երկսեռ վարժարանն, մեծատարած շէնք, խոր ու բարձր, քար ու կիր: Այլ ինչ օգուտ լոկ արեգակին, արտաքին լոյսն: Լոյսն, 'զոր կէօթէ կը խնդրէր, լոյսն որ կ'ողողէ Գերմանական եւ Ամերիկեան վարժարաններն, բացակայ է մեր կրթարանէն, աւաղ, մեր բոլոր կրթարաններէն . . .: Ինչ օգուտ, կ'ըսեմ, լոկ նիւթական բարձրութիւն, լոկ նիւթական մեծութիւն. ո՞չ ապաքէն առաւել աննիւթ քան նիւթական էակ մ'է մարդն էապէս:

Այլ մեք հետամուտ չ'ենք բնաւ բարոյական մեծութեան, իրական, բարոյական յառաջադիմութեան շատ է մեզ համար քեռական, նիւթական յառաջադիմութիւն: Հոգարարձուներ, տնօրէններ, դասատուներ, դասատետրներ, ո՞վ կ'ուրանայ, անընդհատ միմեանց կը յաջորդեն. աղայք վարժարան կը մտնեն, ու աղայք վարժարանէն կ'ելնեն. աչքերն գոհ են: Այլ մաքերն, այլ սրտերն. ինչ փոյթ:

Ա՛հ, ձեր համբաւոյն շատ իսկ արժան էք, Պէշիկթաշիք, ո՞ անցեալէ ճարտէ: Անցեալն եկեղեցին է, եւ ձեր եկեղեցին պայծառ է. ապագայն դրպորոցն է, եւ ձեր դպրոցն խաւար է: Ճրագ, շատ կը վառէք տաճարին մէջ, այլ ուսուցիչք սակաւ են վարժարանին մէջ: Ո՞վ գիտէ, գուցէ կը մտարեկէք իսկ նորոգել ձեր եկեղեցին որ կարօտ չ'է նո-

րողման, ընդարձակել Աստուծոյ տունն, ուր չեն
աւելցած հաւատացեալք: Եւ փոխարէն, անտա-
րակոյս կը մտաբերէք, եթէ հնար է, անձկացնել,
նսեմացնել ձեր վարժարանն... որ կարօտ է հիմ-
նական բարէնորոգման:

Այո, ամենամեծ ճշմարտութիւնն այս է. — մեք,
Պէշիկթաշցիքս մանաւանդ, եկեղեցամուլ ժողովուրդ
ենք, քաջ եկեղեցական ենք, եկեղեցւոյ սրայծառու-
թեան մանաւանդ կը մտածենք: Արդ...

Արդեօք Սպանդարեան կրնա՞ր նպաստել մեր ե-
կեղեցւոյ սրայծառութեան տնօրէն կարգենք՝ ղայն.
— Չ'եղաւ. Սպանդարեան աւելի կրթասէր եւ ազ-
գասէր կ'երեւի քան եկեղեցասէր. արդէն այդ
մանկավարժն անձանօթ էր մեզ. արդէն գլխարկ
կը կրէ նա...: Արդեօք Թէրզեան պիտի նպաստէր
մեր եկեղեցւոյ սրայծառութեան. ուսուցիչ անուա-
նենք՝ ղայն. — Չ'եղաւ. Թէրզեան, ջերմ կողմ-
նակից մտամարդութեան, շատ հոգ չը տանիր հոգ-
ւոց փրկութեան. Թէրզեան արդարեւ հիացմամբ
կը կարգայ Սաղմոսն, այլ կը բանայ գլուխն երբ
կարգայ Հովնորոսն: Աճէմեան արդեօք կը նպաս-
տէ՞ մեր եկեղեցւոյ սրայծառութեան. հոգաբարձու-
րնտրենք՝ ղայն. — Չ'եղաւ. Աճէմեան քառասունակէ
բայն աւելի լաւ կը խոնարհէ քան աշխէն. Աճէմ-
եան մանկանց համար հոգի կու տայ, հոգին կը
մոռնայ:

Այսպէս կրնայի շարունակել: Կրնայի դեռ ան-
համար փաստերով ասարցուցանել Պէշիկթաշցւոյն
խորին, անհնարին անտարբերութիւնն իր զաւա-
կաց դաստիարակութեան նկատմամբ: — Ա՛հ, որ-
քան տենչանօք, որքան հառաջանօք սրտէս կ'եննէ

մերթ այս խօսքն. «Օ՛չ թէ Զուիցերեան, Ամերիկ-
եան ժողովրդեան զաւակ ըլլայի. հայրենակցացս
յետադէմ վիճակին վրայ ողբ կարգալու տխուր
հարկէն ազատ պիտ' ըլլայի... շունչ ու մելան չը
պիտի սարսէի կրթական բարէնորոգման վրայ
վարչութեան եւ ժողովրդեան քարոզ կարգաւ եր-
կայն... ընդունայն:

Այլ միթէ չե՞մ գրաբարտեր Պէշիկթաշն. միթէ
այս թաղն առաւել լուսաւորեալ չէ՞ քան Ղոր կ'ը-
սեմ. այս թաղն, որ մէկ աղօթից տաճար, այլ ունի
երկու իմաստից տաճարներ:

Արդարեւ կայ թաղիս մէջ մասնաւոր նպասակը-
թական վարժարան մ'ալ, ուր Կեռնա ծնօղբ կը
զրկեն իրենց զաւակներն, վստահ ըլլալով որ այդ
հաստատութեան մէջ թաղային վարժարանէն աւե-
լի խնամ կը տանի Զաքարիա Պատուելին մանկանց
բարօք դաստիարակութեան: — Է՛հ, ինչ անմիտ
են Ամերիկաի Միացեալ-Նահանգք, որք աշխարհ
դպրոցներու թիւն օր աւուր կը նուազեցնեն,
բազմապատկելով ժողովրդային, թաղային վարժա-
րաններն, ուր մեծատունին, արուեստաւորին ու
գործաւորին որդին հաւասար դաստիարակութիւն
կ'ընդունին. ինչ անմիտ են Ամերիկացիք, որք ման-
կութեան մէջ եղբայրաբար սպրիլ կը վարժեցնեն
իրենց զաւակներն, որպէս զի սպա, չափահասու-
թեան մէջ, սոքա միմեանց արիւն չը խմեն. ինչ
անմիտ են նոր աշխարհի մարդիկ, որք լուսաւո-
թեան ու բարօրութեան, դիւրակեցութեան ու
խաղաղութեան մէջ կը լողան: Այլ մեքի վերադառ-
նանք մեր ոչխարներուն:

10007
95181

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
7/11-1922

Մեր ոչխարաց, ան, մեր զաւակաց մարմնաւոր ու մտաւոր զարգացման երբէք լրջօրէն չ'ենք խորհիր: Երբ Զաքարեան Նախակրթարանի շրջանն աւարտեն աշակերտներն, ուսմունքն ո՞ր պիտ' երթան լրացունել: Թաղային վարժարանն, արդէն տեսանք, ոչ ընտելարան է, ոչ նախակրթարան, ոչ ուսումնարան. Auvergnat, ni homme ni femme: Նոյն սլորալի վիճակն ունին եւ դրացի թաղից, Միջագիւղի եւ Ղալաթաի, եւ հասայն թաղից ալ վարժարանք: Ուրեմն ո՞ր բարձրագոյն, եւ ո՞ր խոնարհագոյն ուսումն առնու ժողովրդեան զաւակն. Ո՞ր սորվի գիտութիւն, ո՞ր սորվի վաճառակաւնութիւն. ո՞ր սորվի ազգային լեզու եւ ազգային պատմութիւն. ո՞ր սորվի արուեստ, ո՞ր սորվի գեղարուեստ:

Չ'ունինք դպրոց, չ'ունինք արուեստանոց. մեր մանուկն օտարին կրթել կու տանք: Ու կը արտընջանք թէ Հայոց ազգն աղքատ է, թէ Հայոց ազգն ազատ է:

Գործ կայ, կ'ըսէ Պօղոս վարդապետն, այլ քործու չը կայ: Հաց կայ, կ'ըսէ ռամկական առածն, այլ քերան չը կայ:

Եւ ես կը յաւելլում, Հայաստան կայ, այլ Հայ չը կայ.

Այլ ՄԱՐԴ ՉԸ ԿԱՅ, աւանդ...:

Ե

ՍԱՆՈՒՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Աւետարանին մէջ գրուած է թէ մանանեիի հատի մը չափ հաւատով կրնայ մարդ լեռներն չարժել: Լամնէի Բանդ հասարակցին, այն միւս Աւետարանին մէջ ալ կայ թէ, միութեամբ կարող են մարդիկ զգրդել հազարի մասնաւորներն, որք լեռանց կատարներէն թաւալելով, ճանապարհն կ'արգիլեն:

Երկու գրքերն ալ ճշմարիտ են, եւ սաստուածային մատեանն, եւ անաս ջաշանային մատեանն: Հաւատով եւ սիրով, աշխատութեամբ ու միութեամբ կը շարժին ժայտերն, ու կը շարժին ժողովուրդներն:

Աշխատանքն կ'ապրեցնէ, սէրն կ'անսահայնէ մարդն. հաւատն կը կազդուրէ, կ'արիացնէ. միութիւնն կը մեծացուցանէ, կ'աստուածացուցանէ մարդն:

Տկար է մարդն առանձին, ազէտ է, տխուր է. միութիւնն մխիթարութիւն է, միութիւնն զօրութիւն է, միութիւնն քաղաքակրթութիւն է:

Միութեամբ կը բանան տմեն արգելքներ, որք ուրեք ուրեք կը խախտեն քաղաքակրթութեան ուղին: Ամեն խոչընդոտի մեծութիւնն Աստուածայնաէս կըսած է — կ'ըսէ Լամնէ — մինչ զի երբեք չը կատեցներ մարդիկ, որք միասին կ'ուղէւորին. զի ուղէւորութիւն է կեանքն:

Միութեամբ, այ՛ո՛, կը հարթին ամեն դժուարութիւնք, ընկերութեամբ կը զօրանան ու կը վարդաանան, կը լուսաւորուին ու կը քաղաքակրթութիւն ժողովուրդք:

Եւրոպական եւ մանաւանդ Ամերիկեան աշխարհաց մէջ ընկերութեամբք անապատք չէն քաղաքաց փոխարկուեցան, ջրանցներ ու երկաթուղիներ ամենուրեք բացուեցան, ընկերութեան եւ ընկերութեանց շնորհիւ հեռաւոր ազգեր եւ հեռաւոր երկիրներ միմեանց մօտեցան, հաղորդակցեցան ու ծանօթացան: Ընկերութեանց շնորհիւ, մեր դարուն մէջ կատարուեցան այնպիսի գործեր, որք անցեալ ժամանակաց մէջ աստուածոց կը վերադրուէին եւ հրաշք կը կոչուէին: Ուրեմն իրաւունք չունէի՞ր զբերով թէ միութիւնն աստուածացուցանէ մտրդն:

Ընկերութեամբք հիմնուեցան, Հին աշխարհին եւ Նոր աշխարհին մէջ, արուեստական, առեւտրական, ուսումնական եւ դժասիրական ամենամեծ հաստատութիւնք, որք դաստիարակութիւն կու տան մանկանց, գործ կու տան երիտասարդաց, հաց կու տան սովելոց, ջուր քաղցելոց, դարման հիւանդաց, խրատ յանցաւորաց, վարձ առաքինեաց — լոյս ընդհանուր ժողովրդեան, մարդկութեան:

Եւրոպական եւ ամերիկեան օգտաւէտ գաղափարներ ծաւալ գտած չեն դեռ Արեւելից մէջ: «Արեւելք արշալուսոյ երկիրն է» կը յեղ յեղէ վեբդօս իւրօ: Իրօք այնպէս էր երբեմն...: Զէնդ-Աւեհրան, Վեբդայն, Անի Աւստին Սուրբ Գերդն արեւելեան ժողովրդոց մտաց արտադրութիւնքն, հոգոց

հրաշալի բղիմունքն են: Հոմեր Արեւելից որդին, Հին Յունաստան Արեւելից աշակերտն էր:

Արեւելք, այ՛ո՛, արշալուսոյ երկիրն էր երբեմն: Իսկ այսօր...:

Սակայն Հին Յունաստանն որ կրթեց Եւրոպան, Եւրոպան որ կրթեց Ամերիկան, այսօր կը յիշեն իրենց ծագումն, իրենց ծնօղքն, եւ Ասիան եւ Ափրիկէին կը սկսին հատուցանել իրենց երախտագիտական հարկն: Արեւմտեան աշխարհաչն գաղափարք կը սկսին տակաւ առ տակաւ տարածուիլ Արեւելեան ժողովրդոց մէջ: Եւ Հայն, նախագարթոյց քան 'գամենեսեան, ոչ միայն ընդունեցաւ, այլ եւ գործադրել սկսաւ այդ կենսապարզ եւ գաղափարներն: Երբ Հայ կ'ըսեմ, պէտք է իմանալ մանաւանդ մասնաւոր անհատներ: Ընդհանուր ազգն կը քննանայ դեռ: Այլ կը հաւատամ թէ Հայութիւնն պիտի զարթնու հուսկ ուրեմն. եւ կը հաւատամ թէ զարթնումի ժամն մօտեցած է արդէն.

«Քնացի՛ր, ո՛ իմն Հայաստան, քնացիր յուշիկ այն հողին վրայ 'զոր գերեզմանդ կ'անուանեն. ես քաջ գիտեմ թէ օրորանդ է այն: » (*)

Հնչած է Հայաստանի փրկութեան ժամն, զի Արարտեան ընկերութեան յաջողութիւնն ամեն ակնկալութիւն գերազանցեց. զի նորանոր քոյր ընկերութիւններ, կրթական եւ արուեստական ըն-

(*) Dors, ô ma Pologne, dors en paix en ce qu'ils appellent ta tombe, moi je sais que c'est ton berceau!

կերութիւններ ալ կազմուեցան եւ նոյնքան յաջողութիւն գտան:

Ընկերութեան գաղափարն արդէն բաւական ժամանակ է որ մուտ գտած է մեր ազգին մէջ: Հայաստանի լուսաւորութեան ընկերութիւններէն յառաջ Հայոց մէջ հաստատուած էին (այլ յարատեւած չէին) անուարական, հողագործական, կրթութական, գրական ընկերութիւններ: Կոստանդնուպոլսոյ գրէթէ բոլոր թաղերուն մէջ ալ կազմուած էին Սանուց ընկերութիւններ, որք կան ու մնան դեռ:

Հառաքելի Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյն զանգակն, որ Պէշիկթաշ փոխադրուեցաւ վեց ամիսներէ յառաջ, կարծես թէ զարթոյց այս թաղեցւոց ալ մտքերն ու սրտերն: Երիտասարդութիւնն զգալ եւ խորհիլ սկսաւ, ու Սանուց ընկերութիւն մ'ալ ուր ուրեմն Պէշիկթաշի մէջ հիմնուեցաւ:

Հինգերորդ գլուխիս վերջն հասայ, եւ գրադէտ ընթերցողն պիտի ստգտանէ զիս թէ գուցէ շատ խակ խօսեցայ Ամերիկեան, Եւրոպական եւ ընդհանուր Հայկական Ընկերութեանց վրայ, մինչդեռ հատուածոյս խորագրովն կը խոստանայի մանաւանդ ճառել Պէշիկթաշի Սանուց ընկերութեան վրայ:

Ապաքէն ըլճալի էր ինձ, ընթերցող բարեկամ, որ կարենայի ոչ միայն ամբողջ գլուխ մը գրել, այլ եւ ամբողջ գիրք մը յորինել մեր Սանուց ընկերութեան գործառութեանց ու գործոց վրայ:

Սակայն դորա հիմնարկումէն ի վեր ոչ միայն թաղային վարժարանն յառաջացած չէ, այլ, աւանդ, սակաւ ինչ ետ ալ գացած է:

Անտարակոյս ըսել չեմ ուզեր թէ Սանուց ընկերութիւնն է պատճառ այս յետադիմութեան. այլ չեմ կրնար ըսել թէ Սանուց ընկերութիւնն ալ չը գիտեր գործել: Արարատեան, Արեւելեան եւ Կիլիկեան ընկերութիւնք մինչեւ Հնգկաստան, մինչեւ Ամերիկա եւ գուցէ մինչեւ Ափրիկէի խորերն Հայ փնտուեցին, եւ Պէշիկթաշի Սանուց ընկերութիւնն, թաղին մէջ խակ, եկեղեցւոյն եւ վարժարանին մօտաքնակ սաներ չը տեսներ. . . Այդ ունին և ոչ քանին:

Ահ, իմաստասիրութեան անանհ Նորոգչին խօսքն որքան ճշմարիտ է մեր թաղին համար ալ. Ահն Եւ Կարգիւնէ է. Tout est à refaire!

2

Ը Ն Կ Ե Բ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Պէշիկթաշի Հայոց մէջ հազորդակցութիւն, Պէշիկթաշի մէջ ընկերութիւնն ալ կայ ոչ: Ընդհանրապէս կողիացեալ կ'ապրին ազգայինք այս թաղին մէջ, որ աշխարհագրապէս թերակղզի մ'ալ չէ գէթ: Բարոյտապէս, կատարեալ Արշիպեղազոս մ'է Պէշիկթաշ, թէ եւ Արշիպեղազոսի կողքը անընդհատ նիւթական եւ բարոյական յարաբերութեանց մէջ են միմեանց հետ:

Կը յիշեմ — արդեօք յուշապատկերս մ'է — կը յիշեմ

թէ երբեմն այս թաղին ուսումնասէր եւ ազգասէր անձեր, միմեանց տուն կը հաւաքուէին կարգաւ ամեն գիշեր, եւ ազգային, ուսումնական եւ քաղաքական խնդրոց վրայ կը խօսակցէին, կը վիճաբանէին. ի մի բառ, իրար կը լուսաւորէին:

Եւ յայնժամ Պէշիկթաշի վարժարանն ալ բարեկարգ վիճակ ունէր, փայլել, պայծառանալ կը սկսէր:

Եւ յայնժամ Պէշիկթաշին ուղղուած ուղղախոհ նամակներով եւ յօդուածներով կը զարդարուէին մերթ օրագրաց էջեր:

Եւ յայնժամ Պէշիկթաշ անուամբ եւեթ քառ էր, եւ իրօք — Բանաստեղծի բառովն — քառ ըլլալ կը սկսէր:

Այսինք կը սկսէր յուզուիլ Պէշիկթաշ, կը սկսէր խորհիլ, լուսաւորուիլ, աղբէլ ի մի բառ:

Այս շարժման նախակարապետն եղաւ ողբացեալ, երբնցս ողբացեալ, բիւրնցս ողբացեալ կարոպետ Գարակէօզեան. այն երիտասարդն որ աշնանագեղ ծաղկան մը կը նմանէր իր դէմքով, որ Պլուտոսաքի զիւցազն մը կը յիշեցնէր իր նկարագիրով, եւ որ խամրեցաւ, խաւարեցաւ այնքան վաղ...:

Հաղիւ սկսած էր ճառագայթել, եւ, աւալ, խաւարեցաւ, այո՛, Պէշիկթաշի արեւն...:

Ուրիշ կարապետ մը կը բնակի ցանդ այս թաղն: Այլ կարապետ իւթիճեան զրիշ ունի միայն, եւ կարապետ Գարակէօզեան ոգի ունէր, — որպէս կարապետ վարդապետ Շահնազարեան, որպէս Պարոն կարապետ Փանոսեան...:

Որպէս կարապետ Ամիրայ Պալեան, որ անկորուստ անմտաց բարիքներ սփռեց Պէշիկթաշի թաղին եւ համօրէն Հայ ազգին մէջ. (եթէ մերթ չարիք ալ գործեց, այն չարերուն, այն դեւերուն դրոգմամբն էր, որք հրեշտակաց լեզուն կը կեղծէին ազգասէր Ամիրային մօտ:)

Անմեղ հալածիչն — ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԱԼԵԱՆ, — եւ անմահ հալածեալն — ԿԱՐԱՊԵՏ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ — օրհնութեամբ պիտի յիշատակուին յաւիտեան: Այլ կարապետ Տէրոյեանի, որ (իր հմուտ Հայ) վարժօրի Պատմական Բառարանին մէջ ննցած է, Հայութեան իտաւատումարն յաւէտ փակուած է կարապետ Տէրոյեանի դէմ:

Է

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ, ԼՍԱՐԱՆ, ԽՕՍԱՐԱՆ.

Քեզ հարցում մ'ընեմ, սիրելի ընթերցող կամ ընթերցուհի:

Պէշիկթաշ երրորդ աստիճանի թաղ է, երկրորդ աստիճանի, թէ երրորդ աստիճանի:

Կը ծիծաղիս, ճիշդ որպէս թէ հարցնէի քեզ. «Բարիկ երրորդ աստիճանի մայրաքաղաք է, երկրորդ աստիճանի, թէ առաջին աստիճանի»:

Անտարակոյս առաջին աստիճանի թաղ է Պէշիկթաշ, ուր Հայք թնւաւոր են եւ ունէւոր. Ունին Պօլսոյ ամենէն գեղեցիկ եկեղեցին, ունին Պօլսոյ ամենէն մեծակառոյց վարժարանն:

Սակայն, մինչ նուազ կամ նոյնքան թուաւոր թաղեր կիրակնօրեայ վարժարան, Լսարան, Խօ-

սարան, Մատենադարան ունին, Պէշիկիթաշի թաղն էր այդ անդրօգնու հաստատութեանց անունն անգամ կ'անգիտէ:

Պատճառն ըսի արդէն. — Զի Պէշիկիթաշին ոչ կարգաւ կը սիրէ, ոչ գրեւ կը սիրէ, ոչ խօսել կը սիրէ, ոչ լսել կը սիրէ. Սեր շատ կ'ուտէ Պէշիկիթաշին, այլ Սեր չունի բնաւ Պէշիկիթաշին: Գաղղիացիք ամալան մ'ունին՝ զոր կը գործածեն հասարակօրէն, երբ Արեւելցաց վրայ խօսին. *apathique*. Ընդհանուր Արեւելից մէջ գուցէ չը կայ ժողովուրդ որ քան Պէշիկիթաշի Հայն առաւել արժան ըլլայ այդ մակդիրին, այդ պատիւին . . . :

Եթէ ինձ առարկուի Պէշիկիթաշցւոյն աստուածսիրութիւնն, կը պատասխանեմ թէ, ուղղախոս՝ անձանց աչքին, բնաւ արժէք չ'ունի այն աստուածսիրութիւնն, որ չ'է ճնունդ դրական գիտութեան: Նիւղըն, իր դարուն ամենագիտուն մարդն, իր դարուն ամենաճմարիտ աստուծապաշտն էր: Եթէ լիզուէ, ամսիներորդ դարուն ամենամեծ իմաստասէրն, ո՛չ կը դաւանի ո՛չ կ'ուրանայ Աստուած, իրօք առաւել աստուծապաշտ է սակայն քան նախնի դարուց եւ մեր դարուն աստուծաբան եւ աստուծապաշտ իմաստասէրներն:

Խորէն եպիսկոպոս կարի գեղեցիկ եւ ճմարիտ լեզուով մ'ըսաւ թէ, Դպրոցն եկեղեցւոյն նախագաւթին է: Արիւնիկի վայրենիք ալ իրենց կուգեան կը սիրեն եւ կը պաշտեն: սրպէս Պէշիկիթաշիք իրենց Աստուածն: Մարդն գիտութեամբ եւեթ կ'ըլլայ մարդ: Տգէտ մարդն անասնոց հաւասար է: Իսկ գիտուն մարդն Աստուծոյ մօտ է: Զի լոյսն Աստուած է, եւ Աստուած լոյս է: Արդ, Պէշիկ-

իթաշի Հայն, որ եկեղեցւոյ նախագաւթին անցած չ'է, որ առ հասարակ տղէտ է, հետեւաբար եւ անաստուած է կամ կուսապաշտ է:

Պէտք է, եղբարք, որ ծաւալի լոյսն:

Եւ լոյսն կը ծաւալի դպրոցով, գիրքով, օրագրով, լսարանով, խօսարանով, մատենադարանով, արուեստանոցով, արուեստահանդէսով, Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգաց մէջ, Պէշիկիթաշի ընդարձակութեամբ տեղ մը բոլոր այդ քաղաքակրթութեան բարիքներն կը վայելէ առատ առատ:

Պէշիկիթաշ եւ ուրիշ Պօլսոյ թաղեր, եւ Զմիւռն, եւ Կարին, եւ Ադրիանուպօլիս, եւ Պրուսա, եւ Աղեքսանդրիա, եւ այլք, ուրք Ամերիկայի պիտտան կ'ուտեն, որք եւրոպական եւ ամերիկեան զգեստ ու կօշիկ կը հագնին, գլխարկ կը դնեն, յարդ ու զարդ, կահ եւ կարասիք կը գործածեն, որք, ի մի բառ, այդ յառաջադէմ եւ ազատադէմ ազգաց արտաքին յատկութիւններն կ'ընդօրինակեն, էր չ'են նկրտի օրինակել նաեւ նոցա կրթական եւ բարէգործական հաստատութիւններն:

է՞ր իրիէքճեանի տեղեկադիրներն Գերմաներէն կը թուին մեզ, եւ մեր մէկ ականջն կը մտնեն եւ միւսէն դուրս կ'եւնեն:

է՞ր Պոյնուէյրիեանցի Առաջադէմութիւններն մեր գրատունն կը մտնեն, այլ ո՛չ մեր գլուխն:

Ո՛հ, հայրենակիցք իմ, խոստովանիւք թէ քաղաքակրթ ազգաց դասուն մէջ մտնել արժան չ'է դեռ Հայոց ազգն . . . :

Ը

Փ Ա Թ Մ Ա

Վերստերեալ սողերէն յետոյ միթէ անակնկալ չ'էր այս անունն — Փաթմա . . . :

Սակայն որ Հայ չը պիտի յարգէր, չը պիտի սիրէր այն թուրք աղջիկն, որ հայերէն կը խօսի, հայերէն կ'ուսանի, Հայերէն կ'ակնածի, Հայոց հետ կը համակրի :

Փաթմա Եէնի - Մահալլէի բոլոր Հայ աղջկանց սիրելին եղած է . որն իր շապիկն, որն իր շրջազգեստն, որն իր գուլլայն, որն իր կօշիկն, որն իր վզնոցն, որն իր ձեռնոցն, որն իր գօտին, որն իր մասնին, որն իր հովանեակն, որն իր մանեակն, որն իր սրակն կու տայ Փաթմային, — որ այդ ամենն ունենալով հանդերձ, գուցէ ուտելու հաց չ'ունի . . . :

Եղիա Տէմիրճիպաշեան ալ անուն մը նուէր տուաւ Փաթմային, — Էջմեռու : Եթէ Փաթմա գոյնովն աւելի քան իր գեղովն կը յիշեցնէ սխրալի Պահմահէն, փառկագոյն զգացումներովն եղբայր է նա Գուաղիմօտօին : Երբ Ֆեդու հանդիպի Էջմեռուին, քմիծաղով մը կը հարցնէ . « Այդ որն է, որ անունս գրէ . » Ու կը խնդայ Փաթմա, ու կը մտմտայ Եղիա . . . :

Տօլմա - Պաղչիի պալատն որքան մեծ է, այնքան փոքր է Փաթմայի տնակն, որ իր աղքատութեամբն թշուառ, եւ իր զգայութեամբն դժբախտ

էակ մ'է : Իր աղի արտուքն ստէպ կը խառնուին այն սափորի ջրոյն, զոր կը տեսնես միշտ ձեռքն հայասէր Թրքուհւոյն, որ մահիկի ձեւն կ'առնէ, երբ իր սափորն լեցուն է :

Ըխլամուրի ծառոց տակ շարժուն խցիկ մ'է Փաթմայի բնակութիւնն, կամ մանաւանդ բոյնն : Տան ներքեւ հովն ու զեռուք կ'երգեն, տան վրայ հովն ու թռչուք կ'երգերգեն . եւ տան շուրջ հաւեր եւ ոչխարներ, կուտանք եւ երիտասարդք կը դեգերին սիրագին : Եւ Փաթմա հայերէն կը խօսի թռչնոց հետ, Հայ աղջկանց ու Հայ տղոց հետ :

Երբ կը լսեմ խօսակցութիւնն հէգ եւ համակրական այն Թրքուհւոյն, կը յիշեմ մեր, աւան, դեռ կարի բազմաթիւ Հայ աղջիկներն, որք օտար եւ կամ Հայ էջմէ վարժարանաց մէջ ուսում առած, Փաթմայի չափ մաքուր հայերէն խօսել չը գիտեն : Եւ — խոհք ըզխոհս ծնին, խորք ըզխորս կարգան — կը մտածեմ թէ Հայ աղջկուք եւ Հայ տիկնայք ընդհանրապէս աւելի փոյթ ունին պաճուճել իրենց մարմինն սին ու թանկագին զարդերով, քան պարտել իրենց միտն եւ սիրտն գիտութեան լուսով եւ գեղեցիկ զգացումներով :

Մեր իգական սեռն, այո՛, նուազ քան արականն, նշանաւոր է հայրենասիրութեամբ եւ ուսումնասիրութեամբ :

Հայ ազգին արական սեռն կրնայ գէթ պարծիլ քանի մ'ականաւոր անձերով, այլ իգական սեռն ազգին մէջ ներկայացուցիչ մը չ'ունի դեռ ի հանձարով, ի հայրենասիրութիւնով :

Յովհաննա Տառք, Տօմ - Խրմիի հովուուհին,

իր հայրենիքն ազատեց արտաքին ահաւոր թշնամիէն . Տիկին Ռօլան, Գաղղիական յեղափոխութեան հոգին, ազատեց Գաղղիան իր ներքին դարաւոր սոսիսներէն . Տիկին տը Սիւանէլ, գաղղիական գրականութիւնն, կամ որ նոյնն է գաղղիական մտն եւ սիրան նորոգեց . Տիկին Ժօսփ Սան գաղղիական ընկերութեան հիմունքն սարսեց, հոգիներն ալէկոծեց . . . . .
 Երջանիկ երկիր, ուր կանայք սուր եւ գրիչ կը շարժեն, օրէնքներն կը նորոգեն, բարքերն կ'ամօքեն . կը դիւթեն գեղով, այլ կը դիւթեն մանաւանդ գեղեցիկ գործերով :

Վիքրօն իւկօի մէջ, գլուխ մը կայ սա ազգութ խորագրով . Գալն Գալ Գալ Գալ . . . . .

Պէշիկթաշ, իմ գեղեցիկ Պէշիկթաշ, քարերուց տակ ալ չը կայ արդեօք աղջկան սիրտ մը հայրենեաց սիրովն հալումաշ . . . . .

Թ

ՄՇԱԿ ՄՏԵՐԻՄՍ . ԱՊՐԻԼ - ՄԱՅԻՍ .

«Բառ մ'ալ, եզրարք, եւ կը փակեմ այս մտտեան :»

Բառ մ'ալ իմ մտերիմ Մշակի վրայ, որ մարմնով Պէշիկթաշ կը բնակի, այլ մտօք ամեն օր բոլոր աշխարհ եւ աշխարհէ դճրս, աշխարհներէ վեր ալ կը դեգերի, իր երեւակայութեան գերի :

Այո՛, աշխարհիս ամենէն գերի եւ ամենէն ազատ էակն է Մշակ : Ա՛հ, լսելու էք իր բերնէն

հարանդեանի «Ազատ Աստուած»ն ու Դուրեանի «Հոգիս ըլլայ գեղոյդ գերին» :

Սակայն չեմ ուզեր, չեմ կրնար նկարագրել ես իմ աննկարագրելի Մշակն, թէեւ իր եւ իմ այլ սիրելի բարեկամ մ'այնքան լաւ ուրուագրած է նորա նկարագիրն, Ապրիլի մէջ սկսուած գրքի մը մէջ, ոչր անունն է Կոստանթնուպօլիս — Վայրէ, անջեր եւ էրէր, եւ որ շատ մեծ անուններ կը սլարուեալէ : նաեւ շատ ստոյգ իրեր եւ ճշմարտութիւններ :
 Կ'օրինակեմ աստ այդ հատուածն, ուր պատուական հեղինակն պարտէ գնելու եւ անգաստաններու մէջէ, Մշակին ոգելով, կ'երթայ գանել մեր Մշակ մտերիմն, միայնակ, մտածուի, մտորական նսեմաստուեր անտառին մէջ .

« . . . Պէշիկթաշի մէջ շատ ու պտղաւաս են բանջարեղինաց պարտէ գներ : Երբ ձորուղիէն քայլ լամիւր երթամ դէսլ Ըխամուր, ս'հ, չեմ յագենար աչերս փոփոխակի ձգելով երկու կողմերս, ուր կը տարածուին անգաստաններն, ուր կը հերկեն ու կը սերմանեն, ու կը սրբեն իրենց քրտինքն ու կ'օրհնեն երկինքն ժիր եւ անձանձիր մշակներ, Յոյն կամ Պուլղար աշխատասէր եւ մարտասէր ազգէն : Եւ ամեն անգամ կը յիշեմ ես իմ Վիրգիլիտոն, հնութեան այն ամենամեծ բանաստեղծն, որ աւելի ներշնչմամբ երգեց հասկալի քան արիւնալիր դաշտերն, մշակներն քան մարտիկներն, զօրավարներն ու զօրարանակներն, թագաւորներն ու թագուհիներն, դիքերն ու գիւցազուներն . . . . .

Մշակ բառն ինձ ի յուշածեց Մշակ բարեկամս,

որ մերթ կ'ելնէ մտքէս, այլ յար անբաժան է սրտէս: Արդէն բաւական ծանօթ է գրական աշխարհին իր Հարձարի ընկերացւորները: ոյր առաջին տետրն անցեալ ամիս (Մարտ) լոյս տեսաւ Արամեան տպարանէն: — Ինքզ Պէշիկեան Մաքրուհին, որ յետոյ կին եղաւ մեծահարուստ եւ մեծամեծ Մկրտիչ Եսայեանին, եւ որ այսօր իր սիրելի վարժապետ Մկրտիչ Պէշիկեանի քով կը հանգչի հանգիստն յաւիտենին, անմուտց Մաքրուհին կը սէր ստէպ թէ չէր յագենար այն համեզ եւ համեստ երիտասարդին խօսակցութենէն. զի Մշակ երկու կը լռէ եւ մէկ կը ձայնէ. մէկ կը խօսի եւ երկու կը խորհի. երկու կը խորհի եւ « բիւր կը զմայլի », Պէշիկեանի բառերովն:

Ամեն անգամ որ, անդաստանաց մէջէն անցնելով ու մշակներուն նայելով ու Մշակուն կրկնելով, կ'երթամ Ըխլամուր, այն վայրն զմայլմանց, ուր կը վախճանին Պէշիկեանի տուններն, այլ ոչ պալատներն, ապահով անդ կը գտնեմ Մշակին, բարձրահասակ Սուրբան Ապտիւլ-Մէճիտ Խանի հրամանաւ տրուած ամիթատորնաձեւ այն եռայարկ անտառակին վարի յարկն, ոյր առջեւէն կ'անցնին ու կ'երթան ծովուն կը խառնուին լեռներէն իջնող ջուրերն, որք յամր յամր երկրէն ելան երկին եւ արագ արագ երկնէն կ'իջնան երկիր. եւ այսպէս պիտ' ելնեն ու պիտ' իջնեն ո՞վ գիտէ որքան գարեր, որքան ժամանակներ . . . :

Մտերիմս մինաւորիկ անդ ժուռ կու գայ, եւ աչքն է սրտին վրայ, որպէս կ'ըսէ, իր « մէկ հատիկ սիրտ » ին վրայ: կ'ազաչեմ 'զայն եւ կ'ըսեմ. « Մշակ, վեր նայէ, ծառերուն նայէ, ծաղկներուն

նայէ, նայէ Տաճկի կրկնորուն, փայլուն գեռուններուն. թոչուններն նայէ, թիթեռնիկներն նայէ, երկին նայէ. նայէ մահիկին, նայէ աստղիկին. նայէ Աստուած որ ելեր իր տիեզերաց մէջ կը չըջայի: » Այս խօսքերուս ի պատասխանի Մշակ նայուած մը կ'ուզէ, որ սրտիս խորն կը թափանցէ, եւ ըսել կ'ուզէ. « իմ սրտէս զեղեցիկ, իմ սրտէս քաղցրիկ, իմ սրտէս լուսիկ, իմ սրտէս չընաշխարհիկ, իմ սրտէս բոցագին, իմ սրտէս վեհագին, իմ սրտէս երկնային, իմ սրտէս աստուածային բան կայ միթէ. Միթէ Աստուած սրտէս կը մեկնի, որ ելեր — կ'ըսես — տիեզերաց մէջ կը պտըտի . . . »

Բանի հազար անգամներ ալ ըսած է սակայն. « Ահ անգամ մը տեսնէի սիրտս . . . եւ ապա մեռնէի . . . »

Այնպիսի միամիտ խօսքեր, 'զորս մանուկ մ'անգամ չընեմ, իր բերնէն շատ անգամներ կը լսուին. այլ խօսյն կ'իմանայ, կը շիկնի, եւ նախ ինք կը ծիծաղի: Իր բարեկամք ու բարեկամուհիք, որք բազմաթիւ են, չը պիտի մոռնան յաւէտ իր « կը սիրեմ, ուրեմն կը սիրուիմ » ն:

Կրնար ամբողջ գիրք մը գրուիլ Մշակին վրայ, որ զեռ ամբողջ գիրք մը գրած չէ. Մէրէ հոն էրէ կ'անոն իր երբեք . . . : Այլ ես պարտաւոր եմ աստ գոհ ըլլալ այսքանով Մշակին, Պէշիկեանի եւ իր վիճակին վրայ:

Կոստանդնուպոլսոյ մէջ ուրիշ շատ վայրեր, շատ անձեր, եւ շատ իրեր ~~գր~~ կան ~~որ~~

Յ Ա Ն Կ Ն Ի Ի Փ Ո Յ

206	.....	3
ՆԱԽԱՔԱՆ	.....	4
Գլուխ Ա.	Մեր տունն	5
Գլ. Բ.	Պե՛հկըսա՛ւ	7
Գլ. Գ.	Եկեղեցին	9
Գլ. Դ.	Դպրոցն	14
Գլ. Ե.	Սանուց ընկերութիւն	19
Գլ. Զ.	Ընկերութիւն	23
Գլ. Է.	Մասենադարան, Լսարան, Խօսարան	25
Գլ. Ը.	Ֆարմա	28
Գլ. Թ.	Մշակ մտերիմս. Ապրիլ-Մայիս	30

ԳԻՆ ԵՐԿՈՒ ԳՍՀԵԿՍՆ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0372307

58137

